

บทวิจารณ์หนังสือ: BOOK REVIEW

ปฏิจจสมุปบาท Paṭiccasamuppāda

ผู้แต่ง: บรรจบ บรรณรุจิ

ปีที่พิมพ์: 2549

สำนักพิมพ์: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จำนวนหน้า: 207 หน้า

พระอธิการคตติ กตปุญโญ (ไชยวงศ์) และลลิตธิโชค ปาณะศรี
Phraathikankhati Katapunyo (Chaiyawong) and
Sittichok Panasree
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Nakhon Si Thammarat Campus
Corresponding Author, Email: khati5346@gmail.com

1. บทนำ

หนังสือเรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นหนังสือเกี่ยวกับการนำเสนอหลักธรรมซึ่งเป็นกระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต คือการเกิด การดำรงอยู่ การตาย และการสืบต่อไป ซึ่งเป็นหนังสือที่จะสอนให้รู้หลักธรรมคือหลักปฏิจจสมุปบาทเพื่อให้เข้าใจชีวิตว่าการเกิด การดำรงอยู่ การตาย และการสืบต่อไปได้อย่างไร อันจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป

ผู้เขียนได้นำเสนอหลักธรรมคือปฏิจจสมุปบาทจากประสบการณ์ที่ได้ศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังมาหลายปี ซึ่งพบว่าปฏิจจสมุปบาทคือส่วนขยายของอริยสัจ 4 ที่ได้อธิบายเรื่องราวของชีวิตได้ทั้งในปัจจุบัน และชีวิตหลังความตาย กล่าวคือในชีวิตปัจจุบันการเกิดความคิดขึ้นในแต่ละขณะจิตนั้นย่อมมีวงจรของปฏิจจสมุปบาทเกิดขึ้นครบถ้วน และเมื่อเกิดแล้วก็ดับไป เป็นปัจจัยให้เกิดความคิดใหม่ขึ้นมาแทน ส่วนเรื่องชีวิตหลังความตายก็ได้แก่ การเกิดใหม่นั้นเอง เป็นการสืบต่อจากขณะปัจจุบันโดยเกิดจากจิตหรือวิญญาณ ซึ่งหากเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาทแล้ว ก็จะเข้าใจชีวิตได้รวมทั้งเข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ อย่างไม่ยาก เพราะธรรมอื่น ๆ ล้วนแตกแขนงออกไปจากหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสิ้น ผู้เขียนได้เขียนหนังสือเล่มนี้โดยมีจุดประสงค์หลักคือเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตามคำสอนในพระพุทธศาสนาอันจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเอง และสังคม ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอเนื้อหาอันจะยึดหลักวิชาการเป็นหลักแล้ว ยังได้แสดงทรรศนะเชิงวิเคราะห์ตามประสบการณ์ เพื่อเชื่อมต่อและขยายความให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2549)

ได้รับบทความ: 11 กันยายน 2567; แก้ไขบทความ: 1 ธันวาคม 2567; ตอรับตีพิมพ์: 13 ธันวาคม 2567

Received: September 11, 2024; Revised: December 1, 2024; Accepted: December 13, 2024

ผู้วิจารณ์ได้วิจารณ์หนังสือเล่มนี้โดยมีแรงบันดาลใจคือสืบเนื่องจากเป็นหนังสือที่ท่านอาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ ผู้เขียนหนังสือซึ่งท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา จึงทำให้อยากทราบวิธีการการเขียนและนำเสนอหลักธรรมอันลึกซึ้งนี้ ในหนังสือเล่มนี้ และศึกษาวิธีการนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนและสังคมต่อไป ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นประเด็นที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้คือ (1) การให้ความหมายของหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกันด้วยการแยกแยะรายละเอียด และ (2) การนำเสนอเนื้อหาเชิงวิเคราะห์ และรูปแบบแผนภูมิซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และกระตุ้นให้ผู้อ่านสนใจศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมด้วยตนเอง

2. โครงสร้างและเนื้อหาของหนังสือ

2.1 โครงสร้างของหนังสือ

โครงสร้างของหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 8 บท แบ่งเป็น 3 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ความนำและนิยามความหมาย มี 4 บท คือบทนำ ความรู้ทั่วไป นิยามความหมาย และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัย 24 ลักษณะ ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของปัจเจกสมุปปาท ชื่อเรียกต่าง ๆ ของปัจเจกสมุปปาท ในฐานะความเป็นธรรมเทศนาสายกลาง ความหมายของอนัตตา และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัยต่อกัน

ส่วนที่ 2 กำเนิดชีวิตมนุษย์ การเกิดใหม่ และการดับปัจเจกสมุปปาท มี 3 บท ซึ่งประกอบด้วย ทรรศนะของการกำเนิดชีวิตมนุษย์ทางพระพุทธศาสนาและทางชีววิทยา ปัจเจกสมุปปาทในกรรมมารดาและในชีวิตประจำวัน การตายแล้วเกิดอีก การเกิดภพต่าง ๆ และการดับปัจเจกสมุปปาท

ส่วนที่ 3 สรูปและอภิปราย มี 1 บท เป็นบทสรุปที่ผู้เขียนได้สรุปและแสดงทรรศนะผ่านการอภิปราย

2.2 เนื้อหาโดยย่อ

ตามโครงสร้างของหนังสือ ผู้เขียนได้นำเสนอเป็น 3 ส่วน คือส่วนที่ 1 ความนำและนิยามความหมาย ส่วนที่ 2 กำเนิดชีวิตมนุษย์ การเกิดใหม่ และการดับปัจเจกสมุปปาท และส่วนที่ 3 สรูปและอภิปราย ซึ่งมีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

ส่วนที่ 1 ความนำและนิยามความหมาย ผู้เขียนให้ความหมายของปัจเจกสมุปปาทว่าการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน หมายถึงการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดขึ้นด้วยตัวเองโดด ๆ ของธรรม 12 ประการ ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรามรณะ ซึ่งธรรมเหล่านี้ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น และผู้เขียนยังได้ให้ความหมายของปัจเจกสมุปปาทนธรรมด้วยว่า หมายถึงธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน ซึ่งก็คือธรรม 12 ประการดังกล่าว

ดังนั้นผู้เขียนจึงได้สรุปความหมายของปฏิจจสมุปบาทไว้ว่า ปฏิจจสมุปบาทมุ่งถึงอาการที่ธรรมทั้งหลาย อาทิ อวิชชา อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกันโดยต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน ส่วนปฏิจจสมุปบันนธรรม มุ่งถึงองค์ธรรมหรือตัวธรรม อาทิ อวิชชาที่ต่างฝ่ายต่างอาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน โดยต่างฝ่ายเป็นปัจจัยของกันและกัน

นอกจากนี้ปฏิจจสมุปบาทยังมีชื่อต่าง ๆ ดังปรากฏในปัจจยสูตรดังนี้ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2549)

1) อัมมฐิตตา หรืออัมมฐิติ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งความเป็นธรรมดา, ภาวะ ความดำรงอยู่ตามธรรมดา การดำรงอยู่ตามปัจจัย ของสิ่งที่ดำรงอยู่ตามปัจจัยนั้น ๆ เช่น อวิชชา สังขาร ฯลฯ ชาติ ชรามรณะ จนเกิดโยงกันเป็นสาย

2) อัมมนิยามตา หรืออัมมนิยาม หมายถึง ความแน่นอนแห่งความเป็นธรรมดา, ภาวะความแน่นอนแห่งธรรม ความเป็นไปแน่นอนตามธรรมดา ความแน่นอนแห่งปัจจัยหรือตาม ปัจจัย เช่น อวิชชา นั้น เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร เป็นต้น

3) อิทัปปัจจยตา หมายถึง ความที่เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้, ภาวะที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมีตามมา เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นตามมา เช่น อวิชชา มี สังขาร จึงมี

4) ตถตา หมายถึง ความเป็นอย่างนั้น เพราะปัจจัยแห่งความเป็นอย่างนั้น, ภาวะ ที่เป็นอย่างนั้น ความเป็นจริงอย่างนั้น เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ ซึ่งเป็นความจริงที่มีอยู่ตลอด อยู่อย่างนั้น

5) อวิตถตา หมายถึง ความไม่เป็นไปอย่างอื่น ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ ความเป็นของจริง เป็นของแท้ ความเป็นจริงของมันอย่างนั้น ที่ไม่ขัดแย้งกับสภาพความจริง เช่น เมื่อมี อวิชชา ย่อมมีสังขาร

6) อนัญญถตา หมายถึง ความไม่เป็นอย่างอื่น ภาวะที่มันไม่เป็นอย่างอื่น เช่น ปลูกมะม่วงต้องได้ผลมะม่วง ปลูกมะม่วงจะได้ผลเป็นทุเรียนหรือฝรั่งนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้

7) ปัจจยการ หมายถึง อาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น, หรืออาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน เป็นสภาวะธรรม และเป็นภาวะธรรม ที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น

ลักษณะอาการที่เป็นปัจจัยต่อกัน ปัจจัยคือเครื่องเกื้อหนุน หรือสิ่งเกื้อหนุน คือ เกื้อหนุนให้สรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลง หมายถึง การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลงของสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างเกื้อหนุน ซึ่งแบ่งเป็น 24 ลักษณะด้วยกัน เช่น เป็นปัจจัยในลักษณะอาการเป็นเหตุ เป็นอารมณ์ เป็นตัวนำ และเป็นเหตุให้เกิดขึ้นที่โดยไม่ถูกขัดขวาง เป็นต้น

ส่วนที่ 2 กำเนิดชีวิตมนุษย์ การเกิดใหม่ และการดับปฏิจจสมุปบาท ผู้เขียนได้เปรียบเทียบตรรกะของการกำเนิดชีวิตมนุษย์ทางพระพุทธศาสนาและทางชีววิทยา

ซึ่งพบว่าการกำเนิดชีวิตมนุษย์ตามทฤษฎีทางพระพุทธศาสนานั้น มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ว่ามีองค์ประกอบ 3 คือ บิดามารดาอยู่ด้วยกัน (มีเพศสัมพันธ์กัน) มารดาอยู่ในวัยยังมีระดู และมีคันธัพพะมาปรากฏ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, ม.ม. (ไทย) 12/452/487) คันธัพพะคือ สัตว์ที่มาจาก ซึ่งก็คือ มนุษย์ เทวดา เปรต หรือสัตว์นรก ที่ตายไปแล้วหรือจืดแล้วมาเกิดใหม่ ซึ่งจะมาในสภาพที่เป็นวิญญาณ หรือจิตซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ ไม่มีรูปร่าง ไร้อารมณ์ได้ไกล เกิดดับที่ละขณะ และอยู่ในร่างกาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย, ข.ธ. (ไทย) 25/13/20) ในส่วนของวิวัฒนาการของชีวิตใหม่ในครรภ์มารดานั้น ผู้เขียนได้อธิบายไว้ดังนี้ สัตว์ที่มาจากในครรภ์ มารดาอยู่ในลักษณะเป็นวิญญาณ ซึ่งเข้าถือปฏิสนธิในครรภ์มารดาที่มีการผสมกันระหว่างไข่ (ovum) ของมารดาและน้ำเชื้อ (sperm) ของบิดา ซึ่งหากไม่มีวิญญาณเข้ามาถือปฏิสนธิ หากเลยเวลา 7 วันไปแล้วไข่ที่ผสมเชื่อนั้นก็จะหมดสภาพ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, ม.อ. (ไทย) 1/803/218) ซึ่งหลังจากที่มีการปฏิสนธิแล้วนั้น สัตว์ในครรภ์มารดาก็จะได้รับ ข้ำว น้ำ อาหาร จากมารดาโดยผ่านก้านสะดือซึ่งติดที่แผ่นท้องของมารดา โดยจะอยู่ในครรภ์ ของมารดาเป็นเวลา 42 สัปดาห์ หรือ 10 เดือน หรือ 294 วัน (บรรจบ บรรณรุจิ, 2549) ส่วนของทฤษฎีทางชีววิทยานั้นกล่าวไว้ดังนี้คือ การเกิดนั้นเกิดจากการที่หญิงมีความพร้อม คือมีไข่สุกและได้ผสมกับสเปิร์มโดยในไข่จะมีโครโมโซมบอกเพศทารกและยืนส้อยู่ โดยทำหน้าที่ในการสืบลักษณะของบรรพบุรุษ เช่น สีผม หน้าตา ศีรษะ จมูก รวมทั้งนิสัย เป็นต้น โดยชีวิตใหม่ที่เกิดขึ้นจะอยู่ในครรภ์ของมารดาเป็นเวลา 40 สัปดาห์ (บงกช นราพุดิ, 2559)

ปฏิจจสมุပ္บาทในชีวิตประจำวัน มนุษย์แต่ละคนต่างก็ดำเนินชีวิตไปตามวงจร แห่งปฏิจจสมุပ္บาท คือมีอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส หรือเรียกว่าอยู่ใน วิฎฎะ 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งจัดได้ดังนี้ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน จัดเป็นกิเลส สังขารกับภพ จัดเป็นกรรม และวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา จัดเป็นวิบาก

การดับปฏิจจสมุပ္บาท ก็คือการดับอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรามรณะ หรือการดับของกิเลส กรรม วิบาก เมื่อกิเลส กรรม วิบากดับไป ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการมีชีวิตหรือสืบต่อไปมีที่สิ้นสุดก็ดับไป ด้วย การเกิดใหม่ต่าง ๆ ก็ดับไปด้วย การเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์จึงได้สิ้นสุดลง ดังพุทธ คำรัสที่ว่า “เมื่อชาติ ชรามรณะดับ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็ดับด้วย กองทุกข์ ทั้งหมดนี้ดับลงได้ด้วยอาการอย่างนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, วินย. (ไทย) 4/1/2)

ส่วนที่ 3 สรุปและอภิปราย ผู้เขียนได้สรุปและแสดงทฤษฎีผ่านการอภิปราย ไว้ดังนี้คือ ปฏิจจสมุပ္บาทเป็นกระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และใช้เป็นแนวทางการค้นหาทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ รวมทั้งความดับทุกข์ และหนทางสู่ความดับทุกข์ ซึ่งได้อธิบายให้เข้าใจชีวิตได้ทั้ง 2 สาย คือปัจจุบันกับการเวียนว่ายตายเกิด ปฏิจจสมุပ္บาท

แม้จะเป็นธรรมที่ดูเหมือนจะเข้าใจยาก มีเนื้อหาลุ่มลึกสักเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังอยู่ในวิสัยที่จะศึกษาให้เข้าใจได้ เพราะเป็นปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้น เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และนึกคิดตามที่ได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น ปรากฏการณ์นี้สามารถทำให้ทราบได้จากการนึกคิด หรือที่เรียกว่ามโนวิญญาณ ซึ่งการตั้งสติ (สมาธิ) เพื่อให้รู้ทันขณะปัจจุบันก็ทำได้ด้วยการกำหนดรู้ก่อนการนึกคิด (มโนวิญญาณ) เสมอ

3. บทวิจารณ์

อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา ได้เขียนหนังสือเล่มนี้ผ่านประสบการณ์ที่ลึกซึ้ง นำเสนอมุมมองด้านต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจหลักธรรมพื้นฐานที่ลึกซึ้งอย่างปฏิเสธสมุบบาท ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง ผู้วิจารณ์ขอวิจารณ์จุดเด่นและจุดเสริมของหนังสือดังต่อไปนี้

3.1 รูปเล่มของหนังสือ หนังสือมีรูปเล่มที่เหมาะสมโดยมีส่วนประกอบครบตามองค์ประกอบของหนังสือสมัยใหม่ ซึ่งประกอบด้วย ส่วนปกของหนังสือ ซึ่งตามมาตรฐานแล้ว ส่วนของปกหนังสือจะมีความหนา มีหน้าที่ในการยึดหนังสือทั้งเล่มให้มีความคงทน แข็งแรง และแสดงรายละเอียดที่สำคัญของหนังสือ เช่น ชื่อหนังสือ, ชื่อผู้แต่ง, ปีที่พิมพ์, สำนักพิมพ์, อื่น ๆ ส่วนประกอบตอนต้นของหนังสือ ซึ่งประกอบด้วย ปกใน หน้าลิขสิทธิ์ คำนำ และบทนำ เป็นต้น และส่วนเนื้อหาของหนังสือ ประกอบด้วย เนื้อหาที่ผู้เขียนแบ่งเป็น 3 ส่วน โดยแยกเป็นบท รวมทั้งสิ้น 8 บท นอกจากนี้ยังมีแผนภูมิประกอบ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

3.2 โครงสร้างหนังสือ หนังสือเล่มนี้แบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ส่วน จำนวน 8 บทด้วยกัน คือส่วนที่ 1 ความนำและนิยามความหมาย บทที่ 1-4 คือบทนำ ความรู้ทั่วไป นิยามความหมาย และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัย 24 ลักษณะ ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของปฏิเสธสมุบบาท ชื่อเรียกต่าง ๆ ของปฏิเสธสมุบบาท ในฐานะความเป็นธรรมเทศนาศายกลาง ความหมายของอนัตตา และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัยต่อกัน ส่วนที่ 2 กำเนิดชีวิตมนุษย์ การเกิดใหม่ และการดับปฏิเสธสมุบบาท บทที่ 5-7 ซึ่งประกอบด้วย ทรรศนะของการกำเนิดชีวิตมนุษย์ทางพระพุทธศาสนาและทางชีววิทยา ปฏิเสธสมุบบาทในกรรมมารดาและในชีวิตประจำวัน การตายแล้วเกิดอีก การเกิดภพต่าง ๆ และการดับปฏิเสธสมุบบาท และส่วนที่ 3 สรุปและอภิปราย บทที่ 8 เป็นบทสรุปที่ผู้เขียนได้สรุปและแสดงทรรศนะผ่านการอภิปราย

การแบ่งโครงสร้างดังกล่าวนี้ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายและเป็นไปตามลำดับการนำเสนอโดยได้นำเสนอนิยามความหมายก่อน เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจความหมายของปฏิเสธสมุบบาทก่อนแล้วจึงค่อยเรียนรู้การนำปฏิเสธสมุบบาทไปใช้ ซึ่งก็คือเรื่องของการกำเนิดชีวิตมนุษย์ สุดท้ายผู้เขียนยังได้สรุปเนื้อความ และจัดทำแผนภูมิเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจและเห็นความเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนา

3.3 รูปแบบการนำเสนอ ผู้เขียนนำเสนอเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 นำเสนอความรู้ทั่วไป นิยามความหมาย และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัย 24 ลักษณะ ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของปฏิจจสมุปบาท ชื่อเรียกต่าง ๆ ของปฏิจจสมุปบาทในฐานะความเป็นธรรม เทศนาสายกลาง ความหมายของอนัตตา และลักษณะอาการที่เป็นปัจจัยต่อกัน ส่วนที่ 2 นำเสนอทฤษฎีของการกำเนิดชีวิตมนุษย์ทางพระพุทธศาสนาและทางชีววิทยา ปฏิจจสมุปบาทในครุกรรมารดาและในชีวิตประจำวัน การตายแล้วเกิดอีก การเกิดภพต่าง ๆ และการดับปฏิจจสมุปบาท และส่วนที่ 3 สรุปและอภิปราย ซึ่งผู้เขียนได้สรุปและนำเสนอผ่านแผนภูมิประกอบเพื่อให้เข้าใจง่ายและเชื่อมโยงหลักธรรมอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ในบทต่าง ๆ ผู้เขียนได้นำเสนอโดยการสรุปเป็นภาพหรือแผนภูมิต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย และนำมาเทียบเคียงกับข้อความวิชาการที่ผู้เขียนได้เรียบเรียงมาด้วย

3.4 การใช้ภาษาในการเขียน เพื่อให้เข้าถึงอรรถรสในการอ่านและเข้าถึงกลุ่มผู้อ่านได้อย่างไม่มีปัญหา ผู้เขียนใช้ภาษาที่สละสลวยเข้าใจง่าย สื่อสารตรงกับผู้อ่านผ่านประสบการณ์ตรงของผู้เขียนเอง เป็นลักษณะการนำเสนอเชิงวิชาการวิเคราะห์ให้เห็นภาพ จึงทำให้น่าติดตาม ไม่เบื่อง่ายแม้จะเป็นหนังสือเชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนาก็ตาม

3.5 ความตรงของเนื้อหา เนื้อหาที่นำเสนอเป็นเนื้อหาหลักธรรมที่ลึกซึ้งคือปฏิจจสมุปบาท อย่างไรก็ตามด้วยความที่ผู้เขียนเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์และมีประสบการณ์เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาจึงสามารถนำเสนอได้ตรงกับเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งผู้เขียนได้อ้างอิงไว้เป็นระยะ ๆ เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบที่มาของหลักธรรมที่นำมาเสนอและสามารถสืบค้นได้อย่างง่าย ผู้เขียนได้แบ่งโครงสร้างของหนังสือที่ประกอบด้วยเนื้อหา 8 บท โดยแบ่งเป็น 3 ส่วนที่ชัดเจนตามวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องชีวิตตามคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยมีเป้าหมายหรือผลที่คาดว่าจะได้รับคือการเรียนรู้แล้วนำไปสู่การพัฒนาตนเองของผู้อ่าน ดังนั้นจุดเน้นของหนังสือคือการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองของผู้อ่าน หากพิจารณาการนำเสนอจะพบว่าผู้เขียนนำเสนอข้อมูลส่วนใหญ่เป็นการปูพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบตั้งแต่ความหมาย ความสำคัญ และลักษณะการเป็นปัจจัยสนับสนุนซึ่งกันและกัน และได้นำเสนอแนวทางการนำปฏิจจสมุปบาทไปใช้ในชีวิตประจำวันโดยนำเสนอกรณีศึกษาเพื่อให้ผู้อ่านได้ประยุกต์ใช้จริงในชีวิตประจำวัน

3.6 หนังสือที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมปฏิจจสมุปบาท มีหนังสือและวิทยานิพนธ์หลายเล่มที่ได้อธิบายถึงหลักปฏิจจสมุปบาทไว้น่าศึกษา พอสรุปได้ดังนี้ คือ 1) หนังสือปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ แต่งโดยพุทธทาสภิกขุ พิมพ์ครั้งที่ 9 ปี 2556 โรงพิมพ์ธรรมสภา 2) หนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ แต่งโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พิมพ์ครั้งที่ 11 ปี 2552 โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 3) หนังสือพุทธ

วิทยา เล่ม 1 แต่งโดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ พิมพ์ครั้งที่ 3 ปี 2537 โรงพิมพ์วิญญาน
4) หนังสือคุณค่าพุทธศาสนา แต่งโดยพระวรศักดิ์ วรธมโม ปี 2556 โรงพิมพ์บริษัท พิมพ์ดี
จำกัด และ 5) หนังสือหลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา แต่งโดยวศิน อินทสระ
ปี 2544 สำนักพิมพ์ธรรมสภา เป็นต้น

4. สรุป

หนังสือเรื่อง ปฏิจจสมุปปาท ซึ่งเขียนโดยอาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ เป็นหนังสือ
ที่เหมาะสมสำหรับผู้ที่ต้องการพัฒนาตัวเอง หรือผู้ที่ต้องการศึกษาระรมที่ลึกซึ้งที่มีเนื้อหาเข้าใจยาก
แต่อธิบายให้เข้าใจได้อย่างง่าย เพื่อให้สามารถเข้าถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคนรุ่นใหม่ที่จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ใน
ชีวิตประจำวันอย่างแท้จริง โดยหนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม
คือปฏิจจสมุปปาทตั้งแต่ความหมายเบื้องต้น ไปจนถึงการดับปฏิจจสมุปปาท ซึ่งก็คือนิพพาน
ในที่สุดนั่นเอง แต่เป็นหลักการที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น และสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่าง
แท้จริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้เขียนได้นำกรณีศึกษาจากในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์
มาเป็นแนวทางให้กับผู้ใ้รู้นำไปเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง การนำเสนอ
ลักษณะนี้ไม่ใช่เรื่องง่ายแต่ด้วยประสบการณ์ของผู้เขียนซึ่งเป็นอาจารย์ผู้สอนใน
มหาวิทยาลัยสงฆ์มานานและเป็นผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาจึงทำให้งานเขียนวิชาการ
เล่มนี้น่าศึกษาและนำไปเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตได้

5. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจารณ์เห็นว่าหนังสือมีข้อดีจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขทำให้หนังสือสมบูรณ์
มากยิ่งขึ้นดังนี้

5.1 รูปเล่มของหนังสือ เนื่องจากเป็นหนังสือเชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนา
ผู้เขียนจึงใช้รูปแบบของหนังสือแบบวิชาการล้วน ๆ ไม่มีสีสันแบบหนังสือสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม
ตามเพื่อให้เกิดความนิยมและความสวยงามของรูปเล่มสมัยใหม่ของหนังสือ ควรออกแบบไม่
ว่าจะเป็นตัวอักษร หรือรูปเล่มของหนังสือให้เหมาะสมและน่าอ่าน ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิด
ความจูงใจและมีความสนใจมากยิ่งขึ้น

5.2 การออกแบบโครงสร้างรูปเล่มภายในหนังสือ ควรมีการออกแบบภายใน
หนังสือให้สอดคล้องกับโครงสร้างของเนื้อหาหนังสือ ซึ่งจะทำให้แต่ละบทเด่นชัดขึ้นและมี
ความน่าสนใจเฉพาะบทมากยิ่งขึ้น ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพทั้งตัวโครงสร้างเนื้อหาและโครงสร้าง
ของรูปเล่มหนังสือ พร้อมทั้งมีภาพประกอบให้เหมาะสมกับเนื้อหาที่นำเสนอ

5.3 บทสรุปและอภิปราย มีเนื้อหาน้อยเกินไป ผู้เขียนควรสรุปใจความตามโครงสร้างของหนังสือซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 ความนำและนิยามความหมาย ส่วนที่ 2 กำเนิดชีวิตมนุษย์ การเกิดใหม่ และการดับปฏิจุสมุပ္บาท และส่วนที่ 3 สรุปและอภิปรายไปตามลำดับ

เอกสารอ้างอิง

- บรรจบ บรรณรุจิ. (2549). *ปฏิจุสมุပ္บาท*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บงกช นราพุดิ, พ.ต.อ., พญ. (2559). *9 เดือนมหัศจรรย์พัฒนาการทารกในครรภ์*. เข้าถึงได้จาก <https://www.samitivejhospitals.com/th/article/detail/9> เดือนมหัศจรรย์พัฒนาการ
- พุทธทาสภิกขุ. (2556). *ปฏิจุสมุပ္บาทจากพระโอษฐ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2552). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พร รัตนสุวรรณ. (2537). *พุทธวิทยา เล่ม 1*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.
- พระวรศักดิ์ วรรณโม. (2556). *คุณ-ค่าพุทธศาสนา*. สมุทรสาคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2544). *หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.